

Гендерні відносини в шлюбі та сім'ї: ретроспективний аналіз європейської реальності

Ліана ЯЦЕНКО,

кандидат педагогічних наук, декан факультету педагогіки і психології

Серед пріоритетних проблем, що постають сьогодні перед вітчизняною теорією і практикою виховання, важливе місце належить проблемі підготовки молоді до створення сім'ї, формування в юнаків і дівчат умінь і навичок конструктивної міжособистісної взаємодії, оволодіння прийнятними для успішної сімейної життєдіяльності нормами і цінностями.

Нині вагомий вплив на уявлення молодих людей у царині сім'ї і шлюбу справляють зразки західної культури. Звернення до історії становлення і розвитку моделей сімейної поведінки у країнах Західної Європи дає змогу краще зрозуміти інноваційні гендерні зміни, що відбуваються в умовах сучасного українського суспільства, й запроваджувати їх у зміст виховної роботи з учнівською та студентською молоддю.

Мислителі всіх історичних епох писали про жінок, намагаючись визначити, що відрізняє їх від чоловіків, і створити ідеали жіночої поведінки. Ці ідеї набули висвітлення в релігійній літературі, наукових і філософських трактатах, поетичних та інших творах, які зберігалися і читалися наступними поколіннями, та забезпечували в такий спосіб передачу певних настанов від покоління до покоління.

Вагому роль у формуванні гендерної ідеології європейських країн упродовж тривалого часу відіграла християнська традиція, яка спиралася на біблійні зразки і повчання отців церкви [3]. Закладені в ній принципи і норми, з одного боку, інтеріоризувалися великою кількістю чоловіків і жінок, які не могли сформуванати власні погляди, а з іншого – ставали підґрунтям для визначення юридичних норм, які регламентували поведінку. Аналізуючи образ жінки в історії, Дж. Хантер (J. Hunter, 1976) дійшла висновку, що загалом це образ неповноцінності, а процес жіночої емансипації з часів античності однозначно і безпосередньо асоціювався з деструктивними соціальними наслідками, з розпадом моралі та руйнуванням сім'ї. Отже, християнська традиція розглядала жінку як джерело зла: не випадково саме жінки становили основний контингент інквізиції, а одна з причин падіння Римської імперії пов'язана саме з процесами жіночої емансипації.

Вагомий внесок у вивчення еволюції середньовічного інституту шлюбу, різних його моделей, суспільного статусу й матримоніальної поведінки чоловіків і жінок зробив російський дослідник Ю.Безсмертний. Проведені ним наукові розвідки засвідчили, що в XI ст. сталися суттєві зміни у ставленні до церковного шлюбу і шлюбно-сімейних відносин (зміцнення престижу «малої подружньої сім'ї»). Протягом XII–XIII століть процес соціального підвищення інституту шлюбу продовжувався, однак лише у період пізнього середньовіччя церковний шлюб набуває виключної форми подружнього союзу, яка суворо забороняла розлучення й повторні шлюби за життя подружжя [1, с. 152].

Істотні зміни в поглядах на шлюбні та сімейні відносини були зумовлені тими інтелектуальними зрушеннями, які започаткували Відродження і наукова революція XVII ст., піддаючи сумніву непохитність будь-яких авторитетів. Однак, як справедливо стверджує Л.Репіна, цим змінам не можна дати однозначну оцінку. З одного боку, більш гучними стали голоси тих, хто відстоював позитивний погляд на жінок, але, з іншого, – «ще гучніше залунали негативні оцінки нових мізогіністів, котрі тепер надавали перевагу не апеляції до Арістотеля чи Біблії, а до природничих наук і порівняння юридичних систем» [2, с. 46]. На цій гендерній ідеології і були засновані запроваджені в практику нормативні акти, які

не тільки не розширювали, а й ще більше обмежували права жінки та її здатність діяти незалежно в усіх сферах життя.

Наукова революція, яка змінила світогляд освічених європейців, відкривши їм новий погляд на всесвіт, мало що змінила в усталених уявленнях щодо жіночої неповноцінності. Деякі фахівці вважають, що вона їх посилила, відстоюючи асоційовані з чоловіками поняття розуму, порядку, контролю, механічних законів. Натомість жіночий характер, як і раніше, пов'язували з ірраціональністю, невпорядкованістю, неприборканістю природою. Визнання ідеї про «компліментарність статей було далеким від розуміння їх рівноправності, а на кінець XVIII ст. воно призвело до поширення уявлень про те, що статеві відмінності пронизують усі види людського досвіду: навіть форма скелету доводила більшості спостерігачів, що жінці самою природою призначено сидіти вдома й опікуватися дітьми» [6].

Поступове заміщення упродовж XVII–XVIII століть релігії наукою як головним авторитетом для освічених громадян потребувало від захисників прав жінок пошуку нових переконливих доказів для підтвердження своїх поглядів, оскільки духовна рівність, що визнавалася християнськими вченнями, не могла більше слугувати для них достатньо міцним аргументом. На практиці до початку XX ст. наука давала більше «фактів» на користь існування суттєвої нерівності статей, ніж тих, які засвідчували б їх рівність.

Найбільша кількість європейських гендерних досліджень, що стосуються різних епох, присвячена інститутам сім'ї і шлюбу. Помітне місце серед цих праць посідає книга Ж.-Л. Фландрена, на сторінках якої поряд з іншими проблемами порушене питання щодо історичності сучасної форми сім'ї, яка становить базову структуру приватного життя, розмежування приватного і публічного в домашньому житті доіндустріальної епохи [3].

У 80-ті роки XX ст. виходять друком праці, в яких проблеми «домашнього життя» жінок розглядаються в контексті історії селянської і міської сім'ї епохи середньовіччя і раннього Нового часу. У них розкриваються різні аспекти історії сім'ї (демографічний, економічний, правовий, соціологічний, психологічний) у безпосередньому взаємозв'язку з основними тенденціями суспільного розвитку. Серед таких праць треба насамперед назвати дослідження американських істориків-медієвістів Б.Ханавалт, Д.Ніколаса, Дж.Беннетт, які піддали сумніву наукову доцільність моделей середньовічної сім'ї, запропоновану раніше Е.Шортером, Л.Стоуном. Одержані науковцями дані, що ґрунтувалися на вивченні великого масиву історичного матеріалу, переконливо заперечили уявлення про те, що сім'я в доіндустріальній Європі була позбавленим емоцій економічним союзом і що сердечна прихильність не мала в ній місця.

Наприкінці 80-х – протягом 90-х років XX ст. усе більше дослідників звертається до вивчення

«сімейних проблем» соціокультурної історії. Помітну частку в цих працях становлять питання, пов'язані з аналізом європейських шлюбних моделей. Як свідчить їх вивчення, за наявності досить широкого спектра шлюбних моделей і звичаїв у Європі, незмінними залишалися такі ключові характеристики: в усі часи більшість чоловіків і жінок вступали в шлюб хоча б один раз і саме суспільство розумілося як сукупність домашніх господарств, які переважно формувалися навколо подружньої пари або ж навколо її овдовілої половини. Самі ж західноєвропейські моделі варіювалися залежно від регіону (північно-західна і південна модель), соціального прошарку («аристократична» модель шлюбу відрізнялася від «простонародної») і меншою мірою від конфесійної належності.

До характерних ознак західноєвропейської шлюбної моделі, яка, наприклад, існувала в Англії у XIV – першій половині XV ст., науковці зараховують: відкладання шлюбу до 25, іноді 30 років (тобто значно пізніше від статевого дозрівання) і швидка в часі після цього розбудова власного домашнього господарства (власне шлюб і відкладався доти, доки не накопичувалися необхідні для такої розбудови ресурси). Чоловіки зазвичай були на два-три роки старші за своїх дружин. Ця модель по суті базувалася на уявленні про те, що молодята мають до вступу в шлюб стати економічно самостійними. Тому обидва партнери тривалий час накопичували необхідні кошти, працюючи за наймом в інших домогосподарствах. Робота за наймом розглядалася як етап життєвого циклу – етап дорослішання, який проходили молоді люди обох статей. Це забезпечувало високу міру емоційної і навіть економічної незалежності від батьківської родини. Жінки тут брали шлюб, будучи доволі дорослими і самостійними у прийнятті рішень щодо того, коли і за кого виходити заміж. Вступивши у шлюб, вони відразу перебирали на себе управління домашнім господарством.

У Південній Європі, навпаки, дівчата в очікуванні нареченого залишалися зі своїми батьками, адже варіант залишення батьківської домівки і пошуків роботи розглядався як загроза для їхньої «цнотливості» і міг надалі стати перепоною для вступу в шлюб – єдиної «кар'єри», що відкривалася для дівчини з бідної сім'ї. У цьому регіоні шлюб зазвичай укладався між чоловіком 25–40 років і дівчиною, яка була значно за нього молодшою.

Отже, жінки в сім'ях, які створювалися в Західній Європі, не були такими залежними від своїх чоловіків, як, скажімо, дружини «в патриціанських купецьких сім'ях італійських міст, де середній вік першого шлюбу для жінки обмежувався п'ятнадцятьма роками, а для чоловіків становив більш як тридцять» [2, с. 62].

Загалом же в період середньовіччя (на відміну від античності, коли шлюб практично був обов'язковим) перевага надавалася стану невинності, аскетизму, безшлюбності. Шлюб вважався проявом

гріховності, але гріховності, що заслуговувала пробачення.

Однією з ключових ідей Реформації стає заперечення цінності безшлюбності, піднесення сімейного життя як найбільш сприятливого стану для духовного розвитку людини. Запроваджуються спеціальні правила для сімейного життя залежно від конфесійної належності. Так, у католицьких шлюбах згоди батьків на цей акт надавалася незначна увага, стверджувалася неможливість розлучення (певною мірою ця заборона компенсувалася наявністю інститутів, які надавали притулок покинутим дружинам і жертвам жорстокого поводження). У протестантів згода батьків на шлюб відіграла велику роль, водночас визнавалася можливість розлучення з подальшим укладанням нового шлюбу у випадках адюльтера, жорстокого ставлення, невиліковної хвороби [там само, с. 67].

Більш суттєву роль у диференціації шлюбних моделей відігравав соціальний фактор. Скрізь у Європі селяни і селянки брали шлюб у більш ранньому віці, ніж мешканці міст. Жінки з вищих прошарків суспільства виходили заміж раніше, ніж із нижчих, і різниця у віці між чоловіком і дружиною в них була більша.

Важливим питанням, що привертало і привертає увагу дослідників шлюбних відносин у ретроспективі, є характер цих відносин, а точніше те, яким приписам щодо сімейного життя надавалася перевага – тим, які вимагали повного підпорядкування дружини чоловікові, чи тим, які рекомендували вибудовувати сімейне життя на взаємній повазі та любові. На основі численних дискусій дослідники дійшли думки про те, що рівні або майже рівні відносини складалися в тих шлюбних союзах, в яких чоловік і дружина були приблизно одного віку і соціального походження, а дружина не тільки приносила в сім'ю досить великий посаг, а й могла спертися на активну підтримку своїх родичів у сімейних конфліктах [4; 7].

Особливостям шлюбно-сімейних відносин нідерландського дворянства присвячено працю Ш.Маршалл, яка дійшла висновку, що реалії сімейного життя не завжди вкладалися в межі чітко визначених нормативів. «Дружини і чоловіки часто були партнерами в сімейних справах. І матері, й батьки брали участь у вихованні дітей, підтримуючи одне одного й навіюючи цінність взаємних відносин своїм дітям» [5, с. 167]. За словами дослідниці, природна теплота й емоційність внутрішньо-сімейних відносин виявлялися яскраво і відкрито протягом усього життєвого шляху й набували відображення в щоденниках, листуванні між подружжям і з дітьми, заповітах. На шкалі цінностей індивідів будь-якої статі збереження єдності сім'ї ставилося навіть вище за спільність конфесій. Вагомий вплив на розвиток таких відносин справляли: фінансова незалежність й узаконені права жінки в дворянській родині; відносно невелика різниця у віці між подружжям, що створювало сприятливі умови для їх взаємного зближення і встановлення

партнерських відносин; висока дитяча смертність і реальна загроза вгасання роду в «ситуаціях війни і революції підвищували цінність кожного, хто вижив, в очах батьків і родичів» [там само, с. 169].

Дж. Шарп, вивчаючи історію гендерних відносин у XVII ст., довів, що саме шлюби, які засновувалися на коханні, вважалися більш бажаними, свобода у виборі партнера сприймалася як належне, шлюби за розрахунком розглядалися як негативні і нещасливі. Незважаючи на суворе розмежування ролевих функцій між чоловіком і дружиною, визначальним було уявлення про теплі стосунки між ними, побудовані на любові [8, с. 71–72].

Отже, будучи представниками культури середньовічного суспільства, взаємодіючи з нею, чоловіки і жінки поряд із засвоєнням поширених у ньому норм, правил, цінностей намагалися створити особистісну концепцію гендерних відносин, яку реалізовували у сім'ї та шлюбі. Суспільство, одержуючи нові ідеї, перебудовувало погляди та уявлення на цю сферу людського життя, покладаючи в основу її розвитку такі цінності, як кохання, партнерські відносини, взаємопідтримка. Тобто існував своєрідний дискурсивний обмін між особистісними свідомостями та суспільною свідомістю, внаслідок якого обидві сторони збагачувалися, вносячи позитивні зміни в життєдіяльність сім'ї, засади її створення і функціонування.

Проведений нами ретроспективний огляд становлення інституту сім'ї і шлюбу середньовічної Європи дає змогу зробити такі висновки:

- питання гендеру в означений період перебували в центрі уваги суспільства, яке намагалось регулювати відносини між чоловіками і жінками при вступі у шлюб;

- певною мірою гендерні відмінності в ставленні до шлюбу були втілені в різних конфесійних віровченнях;

- упродовж середньовіччя спостерігалася різниця в побудові шлюбних моделей у Західній і Південній Європі, що відбивалося не лише на визначенні шлюбного віку, відносинах з батьками, а й на сімейних статеворольових характеристиках подружжя;

- високо цінувалися, зокрема в Англії та країнах Північної Європи, шлюби, які засновувалися на коханні, емоційній прихильності, цінності сім'ї і дітей, що зумовило переорієнтацію суспільних догм у цьому аспекті на більш гуманні, такі, що певною мірою передбачали гендерну рівновагу.

Водночас треба зауважити, що в дослідженнях західних фахівців у галузі історичного вивчення гендерної проблематики акцентовано увагу переважно на описі головних змістових особливостей сімейних стереотипів. Поза увагою залишилися об'єктивно існуючі відмінності, зумовлені статевим диморфізмом, біологічною доцільністю спеціалізації статей у процесі репродуктивної діяльності. У цих працях ідеться насамперед про ті відмінності між статями, які сприймалися, а не існували

насправді. На нашу думку, статеворольові стереотипи мають розглядатися як сукупний наслідок статевого диморфізму, відповідних психологічних відмінностей, соціальних і культурно-історичних факторів.

Завершуючи аналіз особливостей становлення і розвитку гендерних відносин у сімейній життєдіяльності європейців у добу середньовіччя, хотілося б звернути увагу на те, що такий матеріал заслуговує на опрацювання в змісті програм підготовки сучасної української молоді до шлюбу, сприяючи тим самим більш ґрунтовному її ознайомленню з різними типами сімейних взаємин і, як наслідок, осягненню важливості побудови їх на засадах взаєморозуміння, взаємопідтримки, взаємодоповнення. Тобто йдеться про орієнтацію сучасної молоді на егалітарну сім'ю як найбільш прийнятну модель сімейної життєдіяльності.

Література

1. *Бессмертный Ю.Л.* Жизнь и смерть в средние века. Очерки демографической истории Франции / Ю.Л. Бессмертный. – М., 1991. – С. 143–161.
2. *Репина Л.П.* Женщины и Мужчины в истории: новая картина европейского прошлого. Очерки. Хрестоматия / Л.П. Репина. – М.: РОССПЭН, 2002. – 352 с.
3. *Flandrin J.-L.* Families in Former Times: Kinship, Household and Sexuality / J.-L. Flandrin. – Cambridge, 1979.
4. *Interest and Kinship* / Eds. By H. Medick, D. Sabean. – Cambridge, 1984.
5. *Marshall S.* The Dutch Gentry, 1500–1650: Family, Faith and Fortune / S. Marshall. – N.Y., 1987.
6. *Merchant C.* The death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution / C. Merchant. – N.Y., 1980.
7. *Pardaihe-Dalabrin A.* The Birth of Intimacy: Private and Domestic Life in Early Modern Paris / A. Pardaihe-Dalabrin. – Philadelphia, 1991.
8. *Sharpe J.A.* Plebeian Marriage in Stuart England: Some Evidence from Popular Literature / J.A. Sharpe //

Transaction of Royal Historical Society. – 1986. – Vol. 36. – P. 69–90.

Анотації

Ліана ЯЦЕНКО

Гендерні відносини в шлюбі та сім'ї: ретроспективний аналіз європейської реальності

У статті подано історико-ретроспективний аналіз становлення відносин у сім'ї та шлюбі в країнах Європи; досліджено відмінності, які існували в різних європейських регіонах і впливали на формування суспільних гендерних стереотипів.

Ключові слова: гендер, гендерні відносини, шлюбні відносини, шлюб, сім'я.

Ліана ЯЦЕНКО

Гендерные отношения в браке и семье: ретроспективный анализ европейской реальности

В статье представлен историко-ретроспективный анализ становления отношений в семье и браке в странах Европы; показаны отличия, которые существовали в различных европейских регионах и оказывали влияние на формирование общественных гендерных стереотипов.

Ключевые слова: гендер, гендерные отношения, брачные отношения, брак, семья.

Liana YATSENKO

Gender relations in marriage and family: retrospective analysis of European reality

The historical and retrospective analysis of becoming of relations in family and marriage in the countries of Europe is given in the article; differences which existed in this plan in the different European regions and influenced on forming of public gender stereotypes are shown.

Keywords: gender, gender relations, marriage relationships, marriage, family.

